

OBSERVATII SEMANTICO-STILISTICE ASUPRA UNOR CUVINTE GRECEȘTI

DE

N. I. BARBU

Vocabularul limbii grecești — ca orice vocabular de altfel — poate fi studiat din mai multe puncte de vedere. Astfel, într-o istorie a limbii grecești, cum este, de pildă, *Aperçu d'une histoire de la langue grecque*, ed. 1935, A. Meillet este determinat de natura studiului să scrie de mai multe ori despre vocabularul limbii eline, dar neîncetând urmărind istoria limbii, în sectorul vocabularului. De pildă, (p. 11) între altele, denumirile mării ἄλς, πέλαγος, πόντος fi se servește să ilustreze ideea că aria vocabularului grec era separată de aria italică, celtică, germanică, balto-slavă. Cuvintele ἔλατ(F) și ἔλασ(F)ov fi se servește să arate că greaca a făcut împrumuturi dintr-o limbă egeeana. Numele zeilor (p. 66), afară de Zeus, săt necunoscute, observă Meillet, pentru a afirma că mitologia greacă n-are aproape nimic indo-european. Autorul vorbește, desigur, și despre limba homerică, (p. 151 și urm.), cu care ocazie face observația că în loc de ἄνθος « floare » în poemele homerice se întâlnește ἄνθεμος și adjecтивul « înflorit ». Καστίγνητος este — spune autorul — în dialectul eolic și arcado-cipriot un cuvînt obișnuit. Așadar, la Meillet problemele pe care le ridică vocabularul grec săt evocate numai întrucât ilustrează anumite momente din istoria limbii grecești.

Se poate apoi studia istoria unui singur cuvînt sau a unui grup de cuvinte din același domeniu. De pildă, spre a ne limita la citarea unor lucrări mai recente, în 1961, Nadia von Brock a publicat lucrarea *Recherches sur le vocabulaire médical du grec ancien*, Paris, Klincksieck, după ce, în 1953, E. Redard publicase *Recherches sur χρή, χρῆσθαι, étude sémantique*. Astfel de lucrări au meritul de a pune în lumină evoluția sensurilor unui cuvînt și precizarea acceptărilor unui termen. În 1952, P. Chantraine, în cadrul discuțiilor asupra antichității — *Entretiens sur l'antiquité — de la Geneva*, la tema « La notion du divin depuis Homère à Platon » a contribuit cu expozeul « Le divin et les dieux chez Homère » și a fost dus de problema însăși să discute cuvintele θεός și δαίμων la Homer. În 1957 E. François, în *Le polythéisme et l'emploi au singulier des mots θεός, δαίμων dans la littérature grecque d'Homère à Platon* a reluat discuția problemei. De asemenea, în cadrul

lucrărilor de stilistică se pot face numeroase observații asupra vocabularului grec. Dacă J. Carrière, în 1960, în lucrarea *Stylistique grecque pratique. La phrase de la prose classique*, Paris, Klincksieck, 1960, a acordat mai puțină atenție vocabularului, în schimb P. Chantraine în lucrarea *La stylistique grecque*, publicată în 1951 trece în revistă principalele probleme ale stilisticii, precum: sunetele, cuvântul, fraza, și, cu această ocazie, discută în treacăt — lucrarea are 24 pagini — problema compuselor, a γλῶττας lor, a cuvintelor rare etc.

Se pot face, de asemenea, studii de vocabular asupra diferenților autori în totalitate sau parțial. De pildă, P. Chantraine, în articolul *Deux notes sur le vocabulaire comique d'Aristophane* publicat în *Revue des Etudes Grecques*, în 1962, p. 381, studiază cuvintele ἐντερόντα « măruntaie » și συνωρικεύομαι « a conduce un car cu doi cai ».

Toate aceste puncte de vedere din care poate fi studiat vocabularul grec își au rațiunea lor de a fi și fiecare, în chip deosebit, contribuie la cunoașterea vieții celor care au vorbit limba greacă, și a limbii grecești.

În cele ce urmează ne propunem să facem cîteva observații de ordin semantic și stilistic, asupra unor cuvinte grecești din diferite domenii de activitate, care, cel puțin provizoriu, pînă la alcătuirea unor statistici ample, să pună în lumină unele aspecte caracteristice, socotim noi, pentru întregul vocabular grec. Pentru a înlesni înțelegerea metodei pe care am urmat-o, vom da mai întîi cîteva exemple, vom enunța metoda și, după aceea, vom arăta constatăriile făcute cu privire la cuvintele studiate.

Cuvîntul πατήρ « tată », de origine indo-europeană, a fost întrebuințat în toate dialectele, începînd cu eposul homeric și terminînd cu κοινή. Cuvîntul are două categorii de sensuri: I. Sensuri pe care le-am putea numi proprii, care arată ființe între care există o înrudire de sînge și II. Sensuri figurate, desemnînd persoane sau lucruri între care nu există nici o înrudire de sînge.

I. Principalele sensuri proprii ale cuvîntului sănt următoarele: 1) (la singular) tată. Sensul se întîlnește în poemele homeric, de pildă *Il.*, V, 156; *Od.*, XI, 501; 2) (la plural) οἱ πατέρες înseamnă « părinții », tata și mama. Sensul se întîlnește la Platon, *Leg.*, 772 b., dar, probabil, este cu mult mai vechi; 3) străbunii, întemeietorii unui neam. *Il.*, VI, 209.

II. Sensurile figurate ale cuvîntului πατήρ sănt următoarele: 1) persoană respectată, comparată cu un tată, *Od.*, VII, 28; 2) autorul, creatorul, inventatorul unui lucru. Pindar, *Pitice*, IV, 314; 3) bun care produce dobîndă, Platon, *Statul*, 555 e.

Cercetînd derivatete și compusele am constatat că, afară de numele proprii, cuvîntul πατήρ are 21 de derive și 36 de compuse, deci compusele sănt mai numeroase decît derivatete. Se constată, de asemenea, că majoritatea derivatelor și compuselor este atestată în texte posterioare eposului homeric. De exemplu, πατρίδιον « tăicuț » apare la Aristofan, *Vesp.*, 986, πατραγαθία « virtutea părinților sau a străbunilor » apare la Plutarh, *Moral.*, 183 d, 534 e; πατρονόμος « care exercită autoritatea părintească » se întîlnește în aceeași operă, 795 e; πατροπαράδοτος « transmis din tată în fiu » se găsește la Diodor din Sicilia, XVII, 4; πατριάρχης — la autorii creștini etc. Este însă deznin de remarcat că multe din derive și compuse, atestate în texte din diferite epoci, exprimă aceeași noțiune. De exemplu, « paricid » la Homer, *Od.*, I, 299 se zice πατροφονές la Eschil, *Sept.*, 783 πατροφόνος, iar la Platon, *Leg.*, 869 b este substantivat. Dar tot la Eschil, *Sept.*, 752, și la alții autori se mai întîlnește și cuvîntul πατροκτόνος, iar în Antologia Palatină, 11, 348, citim cuvîntul πατρολέτωρ. Pentru a exprima noțiunea de « patrie » există, de asemenea,

mai multe cuvinte. Astfel cuvîntul *ἡ πάτρα* se întîlnește în *Il.*, XII, 243, la Pindar, *Olimp.*, XII, 24, la Aristofan, *Acharn.*, 147 etc. Cuvîntul *ἡ πατρὶς* (χώρα) în *Od.*, IV, 586; IX, 34; la Eschil, *Pers.*, 403; la Sofocle, *Phil.*, 222, la Thuc. VI, 69; *πατρώφα* (γῆ) *Od.*, XIII, 188; Sofocle, *El.*, 67.

În această ordine de idei, trebuie să observăm că însăși noțiunea de « tată » a fost exprimată și de alte cuvinte cu care cuvîntul *πατέρ* a venit în concurență. Astfel cuvîntul *τοκεύς* de la rădăcina *τεκ-* « a naște » se întîlnește în *Il.*, XV, 660, apoi la Herodot I, 122, la tragic; cuvîntul *γονεύς* se întîlnește la Hesiod, *O.*, 233. Pindar, *Pitice*, VI, 27; Platon, *Statul.*, 457 d; *γεννητής* « cel care dă naștere » se întîlnește la Sofocle, *O. R.*, 1015; Plat., *Crit.*, 51e etc.; cuvîntul *γεννήτωρ* se întîlnește la Eschil, *Suppl.*, 206; Eur., *Hipp.*, 683; Platon, *Leg.*, 878 a; *γενετήρ* « născător », se întîlnește la Aristotel, *Mund.*, 5 etc.

Toate aceste cuvinte comportă pentru vorbitori nuanțe pe care nu le avea cuvîntul *πατέρ*. Dacă luăm în considerare etimologia, textele și freevența cu care sunt întrebuințate aceste cuvinte, se pare că *πατέρ* este cuvîntul *κύριον* « propriu » cum zice Aristotel, adică exprimă noțiunea de « tată », la propriu, fără vreo nuanță concretă. Cuvintele *γονεύς*, *γεννητής*, *γεννήτωρ*, *γενετήρ* exprimau noțiunea de tată cu o nuanță concretă cu referire la legătura de sine care există între tată și cei cărora le dădea naștere. Acest lucru a făcut ca cuvîntul *πατέρ* să fie întrebuințat foarte frecvent în textele — proză sau poezie — în care autorul nu avea nevoie de reliefarea nici unei nuanțe concrete a noțiunii de « tată ». Celelalte cuvinte se întîlnesc mai ales la poeți.

Pentru a putea urmări mai ușor discuțiile cu privire la alte cuvinte, este necesar să punem o oarecare ordine în constatările făcute pînă aici. Iată care sunt aceste constatări.

1. Cuvîntul *πατέρ* are sensuri proprii și sensuri derivate.

2. Sensurile derivate, pe care noi le-am numit figurate, în afară de acela de « persoană respectată » sunt mai noi. Aceste sensuri au apărut în timpul dezvoltării economiei sclavagiste (de exemplu « bun care produce dobîndă »).

3. Compusele sunt mai numeroase decît derivatele.

4. Compusele și derivatele sunt posterioare eposului homeric, majoritatea fiind atestate în texte scrise după secolul al IV-lea î.e.n.

5. Cu rare excepții, derivatele și compusele au cîte unul sau două sensuri.

6. Multe din derivate și compuse exprimau aceeași noțiune, cu nuanțe diferite.

7. Cuvîntul *πατέρ* a venit în concurență cu alte cuvinte, care, comportînd nuanțe concrete, au fost întrebuințate mai ales în texte poetice, pe cînd cuvîntul *πατέρ*, exprimînd noțiunea la propriu, a fost mai frecvent întrebuințat în toate textele.

8. Derivatele și compusele cuvîntului *πατέρ* sunt mai numeroase decît sensurile acestui cuvînt.

Μήτηρ a însemnat 1) (la propriu) « mamă » la oameni și animale: *Il.*, VI, 58; XVII, 4; *Od.*, X, 414; la figurat a însemnat: mama zeilor: Xen., *Hell.*, III, 3, 2; Eur., *Bacch.*, 59; 2) pămîntul, sursa hranei: Eschil, *Sept.*, 16, Sofocle, *O. C.*, 1481; 3) oraș — patrie: Eschil, *Sept.*, 416; 4) viața de vie — sursa vinului, Eur., *Ale.*, 757; 5) scut ca izvor al victoriei: Eur., *Tr.*, 1222; 6) inteligentă, mamă a relelor: Sofocle, *Phil.*, 1361; 7) femeie în vîrstă: Diodor din Sicilia, XVII, 37. Cuvîntul *μήτηρ* are 11 derivate, dintre care numai trei sunt *μετριαί* « mamă vitregă » *Il.*, V, 389, *μητρῶος*,

-α, -ον *Od.*, XIX, 410 și μήτρως, -ως, -ωι « unchi după mamă » *Il.*, II, 662 se întâlnesc la Homer, restul de opt sunt atestate posterior. Din cele 26 de compuse numai μητροπάτωρ « bunic după mamă » se întâlnesc la Homer, *Il.*, XI, 224, restul sunt atestate posterior. Merită de asemenea să fie remarcat faptul că pentru noțiunea de « ucigașul mamei » la Eschil se întrebunează următoarele derive: μητραλοίας, *Eum.*, 153; μητροκτόνος, *Eum.*, 102; μητροφόνος, *Eum.*, 257. Mai există și cuvântul μητροφόντης întâlnit la Euripide, *Or.*, 479. Nu începe nici o îndoială că aceste cuvinte au fost create pentru nuanțele diferite pe care le comportau în virtutea etimologiilor diferite. Comparat cu cuvântul πατήρ, cuvântul μήτηρ are mai puține derive și compuse. Nici un compus al cuvântului μήτηρ nu este compus cu ἄρχω. Sunt însă unele compuse cu πόλις. Aceste explică situația femeii la greci, care n-avea nici un rol de conducere în viața politică. În semantică, în derivele și compusele cuvântului se reflectă, ca și la πατήρ, evoluția societății și gîndirii grecești. Derivatele care se refereau la cultul Cibelei arată între altele acest lucru; μητραγυρτέω « a face chetă pentru zeița Cibela », Antiphon. (Ath. 226 d); μητραγύρτης « cel care făcea chetă »; μητρίζω « a sărbători pe Cibela »; aceste cuvinte nu se întâlnesc la Homer.

Cuvintele care mai exprimă noțiunea de « mamă » sunt γενέτειρα de la γενετήρ « născător », întâlnit la Pindar, *N.*, 7, 2 deci în poezie; μάμα Anth. *Pal.* XI, 67; οἰκοδέσποινα « stăpîna casei » Plutarh, *M.*, 140 c. Nici unul dintre aceste cuvinte n-a putut înlocui cuvântul μήτηρ, ci au rămas confinăte în domeniul poeziei, ca și τεκοῦσα « născătoare », datorită nuanțelor pe care le comportau. Înoprindu-ne asupra a două cuvinte care denumeau părți ale corpului omenești, constatăm că noțiunea de corp este redată prin cuvintele σῶμα, δέμας, σάρξ. Σῶμα are următoarele sensuri: 1) cadavru (om și animal) la Homer, *Il.*, VII, 79; 2) corpul viu (om și animal) la Hesiod, *O.*, 538, Pind., *O.*, 6, 93, Teognis, 650 etc.; 3) ființă vie, individ, Sofocle, *O. C.*, 1568; 4) obiect tangibil, materie concretă, Platon, *Pol.*, 288 d; 5) dovadă, probă, Aristotel, *Rhet.*, I, 1; 6) corp solid, în opozitie cu suprafața, Aristotel, *Cael.*, I, 1, 2; 7) masă, ansamblu de corpuri, Platon, *Tim.*, 31 b.; 8) organ al corpului cu indicația organului: τὸ σῶμα τῶν νεφρῶν Arist., *Hist. anim.*, II, 17 « rinichiul ». Îmbogățirea semantică cuvântului σῶμα de la Homer pînă la Aristotel este clară; pornind de la noțiunea de cadavru, σῶμα a ajuns să exprime, între altele, și ideea de corp solid, în opozitie cu suprafața, și noțiunea de materie, în general. Cuvântul σῶμα are nouă derive și 21 compuse. Toate derivele și compusele sunt posterioare lui Homer. O bună parte din derive și din compuse au fost create de filozofi, de pildă σωματικός « corporal », Arist., *Eth. Nic.*, I, 12, 6; σωματότης « natură corporală » Sext. Emp., *Contra Math.*, III, 85; σωματώ « a face compact » Aristotel, *G. A.*, II, 4, 20; σωματοειδής « care are forma și consistența unui corp material », Platon, *Phaed.*, 83 d; σωματοποιέω « a face corpuri »; σωματοποιτά « facere de corpuri »; σωματοποιός « făcător de corpuri »; σωματοποιήσις « facere de corpuri »; σωματouργός « făcător de corpuri » toate întâlnite la Stobaios sec. V e.n.

Cuvântul σῶμα a furnizat derive și pentru domeniul negoțului (de pildă σωματεμπορέω a face negoț cu sclavii, Strabo, 669), pentru gimnastică (σωμασκέω « a-și exersa corpul », σωμασία « exercitarea corpului ») și pentru domeniul militar (σωματοφύλαξ) etc.

În ceea ce privește îndepărțarea de sensul original, trebuie să observăm că derivele s-au menținut mai aproape de noțiunea de bază.

Cuvîntul **δέμας** înseamnă « construcția corpului, statură, trup ». La Homer, se întâlnește întotdeauna la acuzativ însoțit de un adjecțiv. De exemplu **μικρὸς δέμας**, « mic de statură », sau după un verb la mod personal **δέμας δ'** ἡκτο γυναικί, *Od.*, IV, 796, « semăna la port cu o femeie ». Rare se întâlnește cînd este vorba de animale: *Od.*, X, 240, sau de morți: *Eur.*, *Or.*, 40, 1066. La tragică cu o perifrază oīκετῶν **δέμας** *Soph.*, *Tr.*, 908 = **οἰκετής** = seruus; **μητρῶν δέμας** = **μητέρα**, *Eschil*, *Eum.*, 84; **adv. δέμας πυρός**, *Il.*, XI, 596 = ca focul.

Se vede deci că cuvîntul **δέμας** care comportă o nuanță mai concretă decît **σῶμα**, a rămas limitat la un singur înțeles. N-a dezvoltat deriveate, nici compuse. S-a întrebuințat mai ales în poezie.

Cuvîntul **σάρξ** care înseamnă « carne » se întâlnește la *Eschil*, *Sept.*, 622, cu sensul de « corp », în opoziție cu sufletul. Cuvîntul s-a întrebuințat în poezie, pentru calitățile lui expresive, și în unele texte filozofice. Si aici deci, ca și în cazul cuvîntelor **πατήρ**, **μήτηρ** din două sau mai multe cuvîntă care exprimau aceeași noțiune, cuvîntul care exprima noțiunea la propriu, fără să compore vreo nuanță specială concretă, avea răspîndirea cea mai largă, iar celelalte rămîneau confinăte în domeniul poeziei și nu aveau deriveate.

Pentru noțiunea de ochi în limba greacă existau mai multe cuvîntă, printre care **όφθαλμός**, **βλύα**, **ψύις**. Cuvîntul **όφθαλμός** are următoarele sensuri: 1) ochi (la plural) *Od.*, III, 373; **δεσπότου ὄφθαλμός**, *Xen.*, *Oec.*, X, 12; 2) lucru prețios, *Pind.*, *O.*, 2, 11; 3) luna, *Pind.*, *O.*, III, 36; 4) gaură prin care trece vîsă; 5) mugurul viței; 6) bandaj la ochi: *Hipp.*, 742; 7) un fel de pește.

Cuvîntul **όφθαλμός** are șapte deriveate și nouă compuse. Cele mai vechi texte în care sunt atestate datează din secolul al V-lea î.e.n.; majoritatea derivatelor și compuselor sunt din domeniul medicinăi, precum **όφθαλμία** « boala de ochi » **όφθαλμοειδής**, « ca un ochi » numai cîteva apartin domeniului poeziei: **όφθαλμίδιον** « ochișor », *Aristoph.*, *Eq.*, 909; **όφθαλμότεγκτος** « care înmormânează ochii », *Eur.*, *Alc.*, 184; **όφθαλμωρυχος** « care smulge ochii », *Eschil*, *Eum.*, 186.

Cuvîntul **ὄμμα** înseamnă: 1) ochi, *Il.*, I, 225; 2) soarele **ὄμμα αἰθέρος**, *Aristoph.*, *Nu.*, 285; 3) noaptea **νυκτὸς ὄμμα**; 4) ființă scumpă, *Eschil*, *Ch.*, 238. Cuvîntul are numai trei deriveate și cinci compuse. Majoritatea sunt din domeniul poeziei: **όμματόω** « a face clarvăzător » *Esch.*, *Choefor.*, 854; **όμματοστερής** « lipsit de vedere », *Sofocle*, *O. C.*, 1260; **όμματουργός** « cel care face ochi ». **Οψίς** înseamnă « vedere » și apoi « organul vederii », la Sofocle, *Antigona*, 52, Xenofon, *Conu.*, V, 6.

Dintre aceste trei cuvîntă, cel mai frecvent întrebuințat este cuvîntul **όφθαλμός**. Acest cuvînt are și semantica cea mai bogată și cele mai numeroase deriveate și compuse. Cuvîntul **ὄμμα** are semantica mai restrînsă, iar deriveatele și compusurile sunt mai puțin numeroase. În schimb, semantica, afară de primul sens, este în întregime figurată, iar deriveatele și compusurile sunt întrebuințate mai ales de poeti și de filozofi. Așadar și aici cuvîntul **όφθαλμός** a exprimat noțiunea la propriu. A fost întrebuințat în proză, iar **ὄμμα** s-a specializat mai ales în sensuri figurate și a fost întrebuințat mai ales de poeti.

Din exemplele date se vede că am ales cuvîntele studiate din diferite domenii: 1) din domeniul relațiilor de familie **πατήρ** și **μήτηρ**; 2) din domeniul corpului omenești **σῶμα** și sinonimele, **όφθαλμός** și sinonimele. Se pune deci mai întîi problema domeniului din care sunt luate cuvîntele studiate. În al doilea rînd, în cadrul diferitelor domenii, am cercetat etimologia și, prin aceasta, am încercat să stabilim vechimea aproximativă a cuvîntului. Am studiat apoi semantica, în

care am distins: sensurile proprii; sensurile figurate; frecvența sensurilor și domeniilor în care sunt întrebuițăte. În al treilea rînd, am studiat derivatele și compusele, la care s-au pus următoarele probleme: vechimea atestării, semantica, domeniul în care sunt întrebuițăte.

Vom da în cele ce urmează constatăriile făcute la alte cuvinte pe care, din lipsă de spațiu, nu le vom mai putea urmări în amănunt, ci vom enunța numai rezultatele la care am ajuns. Din domeniul relațiilor de familie am mai studiat cuvintele *νιός*, « fiu », *θυγάτηρ* « fiică », *ἀδελφός* « frate ». Din domeniul corpului omenesc am mai cercetat și următoarele cuvinte: *κεφαλή*, *κάρα* « cap » cu sinonimele, *χείρ* « mînă », *πούς* « picior ».

Iată și cuvintele din alte domenii:

Din domeniul agricol: *γαῖα*, *χθών* « pămînt », *ἄρουρα* « livadă », *πέδον*, *πεδίον* « cîmpie », *γεωργός* « plugar », *γεωτόμος* « plugar », *γεωργέω* « a plugări », *ἀρόω*, *ἀροτρίαω*, *ἀροτρίόω* « a ara », *ἄροτρον* « plug », *ἄμαξα* « car cu patru roate », *ἀγροτικός* « țăran » *ἴππος* « cal », *αἴξ* « capră », *οἶλς* « oaie », *κύων* « cîine ».

Din domeniul religios: *θεός*, *δαιμών* « zeu », *προσκυνέω* « a se încrina », *ἱκετεύω* « a se ruga », apoi cîteva nume de zei.

Din domeniul comercial: cuvinte care denumesc negustorul: *ἔμπορος* « negustor » și altele; cuvinte care denumesc marfa: *ἔμπορευμα* « marfă »; cuvinte care denumesc acțiunea: *ἔμπορεύομαι* « a face negoț »; cuvinte care denumesc locul unde se face negoț: *ἔμποριον*, *πρατήριον*; *ἴχνωπωλιον* « piată de pește ».

Din domeniul politic: *πόλις*, *ἄστυ* « cetate », bineînțeles cu derivatele și compusele.

Din domeniul juridic: *θέμις* « lege divină », *δίκη* « drept, justiție », și derivatele lor și cuvintele care înseamnă « a judeca », « judecător », « a ancheta », « a osîndi » etc.

Din domeniul administrativ: cuvintele care exprimă ideea de a administra precum și cuvintele care arată diferențe împărtării administrative.

Am mai examinat apoi vocabularul epopeii, liricii, tragediei, comediei, istoriei, filozofiei.

Iată acum constatăriile pe care le-am făcut cercetînd aceste cuvinte:

I. Domeniul din care au fost luate cuvintele și etimologia lor. Cuvintele care denumesc relațiile de familie de bază precum sunt *πατήρ*, *μήτηρ*, *γονεύς* (i.e. **gene-*, **geno-*) *τοκεύς* (i.e. **teleg-*), *νιός* (i.e. **suiu-*), *θυγάτηρ* sunt de origine indo-europeană.

Faptul acesta este de reținut și pentru alte constatări pe care le vom face în cele ce urmează. Tot de origine indo-europeană sunt și cuvintele care denumesc corpul omenesc și cele care denumesc părți ale corpului omenesc: *ἀφθαλμός* (i.e. **aiwi-axs*), *δύμα* (i.e. **ogumṇ*).

Domeniul agricol. Dintre cuvintele care denumesc pămîntul sunt indo-europene următoarele: *χθών* (**g̊dhom*) *ἄρουρα* (lat. *aruum*), *ἀγρός* (lat. *ager*), *πέδον*, *πεδίον* (*ped* – *om*). Nu se cunoaște însă etimologia cuvîntului *γῆ*, care este cel mai frecvent întrebuițat și, după cum vom vedea îndată, are și cele mai multe compuse. Este foarte interesant de constatat că cuvintele care exprimă noțiunea de plugar sunt compuse sau derivate. De pildă: *γεωργός* « plugar », *ἀγροτικός*, *ἀγροιότης* « om de țară ». Același lucru se constată și cu privire la cuvintele care arată acțiunea plugăritului: *γεωργέω*, *ἀρόω*, *ἀροτρίαω*, *ἀροτριόω*. Două cuvinte

care arată instrumentele de bază ale plugăritului ἄροτρον (derivat) și ἄμαξα sunt indo-europene (scr. *akṣaḥ*, lat. *axis*).

Dintre cuvintele care arată animalele următoarele sunt indo-europene: βοῦς «bou», ἵππος «cal», κύων «ciine», αἴξ «capră».

Domeniul comercial. Cuvintele de bază care exprimă noțiunile de «negustor», «a face negoț», «marfă», locul unde se face negoțul, sunt compuse sau derivate. De pildă: de la πόρος «loc de trecere» «cale de comunicare» avem ἔμπορος «negustor»; ἔμπορέω «a face negoț» ἔμπορευμα «marfă». De la κάπηλος negustor cu mărunțeaua (după Ernout împrumutat, ca și *caupo*, dintr-o limbă mediteraneană neindo-europeană) avem καπηλίς «negustoresă de mărunțisuri»; καπελικῶς «ca un negustor cu mărunțeaua», «puțin loial»; καπηλεύω «face un lucru ca un negustor cu mărunțeaua». Și aici aceeași confirmare a istoriei: negoțul s-a dezvoltat mai ales în perioada sclavagistă a societății și, cu deosebire, după ce grecii au ajuns la mare, pe care, aşa cum s-a remarcat de mult de către învățați, grecii, spre deosebire de alte popoare indo-europene, au numit-o ἄλς «sărată» și nu de la o temă care este prezentă în latinescul *mare*.

Domeniul politic. Cele două cuvinte principale care denumesc cetatea, πόλις și ἄστυ sunt cuvinte vechi, dar cuvintele πολίτης «cetățean», πολιτεία «constituție», πολιτικός «politic» πολίτευμα «act de administrație», πολιγραφέω «a înscrie pe cetățeni», πολιτοχοπέω «a capta favorarea cetățenilor» sunt derivate și compuse, deci au fost create pe măsură ce s-a dezvoltat viața în cetate.

Același lucru se constată și în domeniul administrației. Astfel cuvântul διοικέω «administrez» este compus și apare atestat la scriitorii din secolul al V-lea i.e.n. Același lucru vedem și cu privire la sinonimul său οἰκονομέω. Cuvântul ταμίας «chelar», «intendant», este atestat în *Il.* XIX, 44, dar derivatele sale ταμιεία «administrație bine chibzuită», ταμιεύον «depozit de provizii», ταμιεύω «a fi intendant», «a fi intendant public», «a fi cvestor (la Roma)» s-au dezvoltat mult mai tîrziu și sunt atestate începînd cu scriitorii din secolul al V-lea i.e.n.

Din domeniul juridic. Și aici constatăm același lucru. Astfel cuvântul δίκη (răd. * *deik-*, *dik-*) «fel de a se comporta», apoi «regulă», «drept», «justiție», se întîlnește atestat în *Odissea*, XI, 218. Tot așa și δικαίω, *Il.*, VIII, 431. Dar cuvântul δικαιοδοσία «convenție internațională pentru a judeca un străin în țara sa, potrivit legilor sale» este atestat de Polib., XXIV, 1, 2; δικαιολογέω «a susține dreptul său, a pleda cauza sa» este atestat la Lysias, iar δικαιώ «a dovedi ca drept» se întîlnește la Eschil, *Ag.*, 393. Cuvântul θέμις (răd. * *dhe-* «pun») «regulă divină sau umană» este atestat la Homer, *Od.*, XIV, 56, dar compusul său θεμισκρέων «care guvernează cu dreptate» se întîlnește abia la Pindar, *P.*, V, 38.

Domeniul religios. Este foarte interesant, din punctele de vedere în discuție. Astfel se discută încă asupra etimologiei cuvântului θεός și asupra cuvântului δαίμων. Pe de altă parte, nu se știe care sunt deosebirile de nuanțe între cele două cuvinte. Majoritatea numelor zeilor n-au o etimologie indo-europeană. Numai aceste constatări ne arată, fără a intra în alte amănunte, că religia greacă a suferit transformări profunde în decursul timpului, pînă s-a constituit Olimpul homeric.

Domeniul filozofiei. Filozofia a înflorit cu deosebire începînd cu secolul al VI-lea i.e.n. În acest domeniu au trebuit exprimate noțiuni noi, precum «gîndire», «rațiune», «judecată», «raționament», «materie», «atom», «univers», «general», «particular» etc. Cuvintele ψυχή, λόγος, βουλή, γνώμη (= suflet, rațiune, sfat, gîndire) sunt indo-europene, dar etimologia cuvintelor νοῦς = gîndire și ὥλη =

= materie, care au avut o carieră strălucită în domeniul filozofiei, este necunoscută. Nu putem afirma nimic cu precizie în această privință dar este semnificativ faptul că două din cuvintele care au avut un rol de seamă în epoca de înflorire a filozofiei n-au o etimologie sigură.

Prin urmare, cercetând raportul dintre etimologia și domeniul căruia îi aparțin cuvintele cercetate, se constată că acest raport reflectă foarte fidel evoluția societății și gîndirii elene. Exemplu comparativ: cuvintele care denumesc relații de familie și părți ale corpului omenesc sunt vechi indo-europene, pe cînd cuvintele de bază din domeniul comercial ἔμπορος, ἔμπόρευμα sunt derivate.

II. Semantica cuvintelor studiate. Cuvintele care denumesc relații de familie și părți ale corpului omenesc, precum sunt πατήρ, μήτηρ, ὄφθαλμός, χείρ au o bogată semantică. Dimpotrivă, cuvintele din domeniul agricol și comercial — ἄρετρον, γεωργός, ἔμπορος — n-au nici un sens figurat. Singurul cuvînt din acest domeniu, ἄρκαξ, denumea constelația Ursă mare. Dintre animale βοῦς a însemnat, între altele: 1) scut acoperit cu o piele de bou; 2) om prost; 3) o specie de pește; 4) prăjitură cu două cornulete; 4) a intrat în proverbul « I-s-a așezat un bou pe limbă », adică i-s-a dat o monedă pe care era efigia unui bou, ca să tacă. În ordine descrescîndă urmează: ἵππος și κύων. Din domeniul politic, cuvîntul πόλις are o semantică ceva mai largă, pe cînd cuvîntul ἄστοι n-are decît două-trei sensuri dintre care nici unul figurat. Din domeniul juridic, δίκη are o semantică mai bogată decît θέμις. Din domeniul filozofic, o foarte bogată semantică au cuvintele: λόγος și ὅλη. Bogăția sau săracia semantică relativă a cuvintelor din diferite domenii și, îndeosebi, sensurile figurate ne arată importanța și frecvența cuvintelor în vorbire. Cuvintele πατήρ și μήτηρ au, relativ, multe sensuri figurate, pe cînd ἄροτρον nici unul. Dimpotrivă, cuvintele denumind animalele: βοῦς, ἵππος, κύων, αἴξ au avut și sensuri figurate. Cuvîntul ἄροτρο nu s-a impus atenției vorbitorului atît cît s-a impus cuvîntul βοῦς, pentru a căpăta și sensuri figurate.

Credem că tot aici este locul să amintim și despre cuvintele care denumesc aceeași noțiune. Am văzut că de pildă pentru noțiunea de « tată », grecii în afară de cuvîntul πατήρ, mai dispuneau de cuvintele: τοκεύς, γενετήρ, γονεύς; pentru noțiunea de corp aveau cuvintele σῶμα și δέμας; pentru noțiunea de pămînt dispuneau de cuvintele: χθών, γαῖα, πέδον, πεδίον, pentru noțiunea de pămînt cultivat aveau cuvintele: ἄρουρα, ἄγρος etc.

Important este să știm cînd și de ce au fost create aceste cuvinte care exprimau aceeași noțiune ca altele. Cuvintele πατήρ, τοκεύς, γονεύς, γενετήρ, sunt indo-europene, sunt deci foarte vechi. Între ele există totuși o ierarhie cronologică: cuvîntul τοκεύς este un derivat de la radicalul indo-european * *teg-* cuvîntul γονεύς de la * *gen-* * *gon-*. Pare deci probabil că cuvîntul πατήρ a apărut înaintea celorlalte. Dar de ce s-au mai creat și celealte cuvinte? Se pare că nevoia de a exprima anumite nuante plastice ale noțiunii pe care nu le mai arăta cuvîntul πατήρ a dus la crearea acestor noi cuvinte. Aceste nevoi de exprimare mai plastică a diferitelor noțiuni nu sunt însă decît cerințe, dacă ne este îngăduit să întrebuiăm termenul, de ordinul expresivității estetice. Lucrul acesta ne este dovedit de soarta cuvintelor care exprimau anumite nuante plastice ale noțiunii. De pildă cuvîntul πατήρ a fost întrebuiat de proză — istorie, filozofie, retorică etc. pe cînd cuvintele τοκεύς, γονεύς, γενετήρ etc. se întîlnesc mai ales în poezie. Același lucru s-a întîmplat și cu cuvîntul γῆ față de cuvîntul χθών care a fost favoritul poeziei. Aristotel

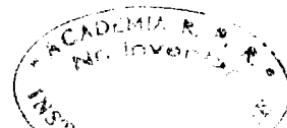
în *Retorică* și *Poetică* a făcut distincție între cuvîntul propriu, κύριον și cuvîntul mai rar întrebuităτ γλῶττα. Stagiritul s-a mărginit să facă constatarea deosebirii între κύριον și γλῶττα, dar nu s-a întrebat de ce a mai fost nevoie de cuvintele numite γλῶτται cînd existau acele κύρια. Faptul existenței acestor γλῶτται într-o epocă veche ne arată că nevoile de expresivitate plastică existau încă de mult și că unele cuvinte au fost create din nevoie acestei expresivități. Dacă vorbitorii unei comunități n-ar pune la îndemîna poetilor aceste prețioase elemente de expresivitate plastică a noțiunii, artiștii cuvîntului n-ar mai putea crea poezie. În realitate, poetii au creat într-o atmosferă încărcată cu aceste scînteieri de ordin plastic-estetic pe care le oferă limba. Grecii au pus la îndemîna poetilor, pe de o parte, sensurile proprii, iar pe de altă parte aceste sensuri figurate.

Ar fi interesant de stabilit domeniile în care își dezvoltă cuvintele sensurile lor figurate, dar acest lucru n-a fost făcut. Sondajele restrînse pe care le-am făcut la cîteva cuvinte nu ne-au îngăduit să tragem concluzii în această privință. De pildă, cuvîntul πατήρ al cărui prim sens face parte din domeniul relațiilor de familie a trecut în domeniul religios: Ζεῦ πάτερ «Zeus tată», în domeniul relațiilor cu străinii: ξεῖνε πάτερ «tată străin»; în domeniul comercial: sensul de «bun care produce dobîndă»; în domeniul meșteșugăresc: sensul de «autor al unui lucru». Cuvîntul ἄμαξα «cărăuță» a trecut în domeniul astronomic, denumind «Ursa mare», iar cuvîntul ὄλη, al cărui prim sens este acela de «pădure», a sfîrșit prin a căpătat sensul de «materie din care este făcută lumea», deci a căpătat un sens din domeniul filozofiei.

III. Derivatele și compusele. Alături de dezvoltarea semantică, de împrumuturi și de crearea de complexuri sonore cu totul noi, derivatele și compusele constituie mijloace de îmbogățire a limbii, care are mereu de exprimat noțiuni noi.

Trebuie să incepem prin constatarea că nu toate cuvintele au dezvoltat derivate și compuse numeroase. De exemplu, din domeniul cuvintelor care denumesc relații de familie, cuvintele πατήρ, și μήτηρ au cele mai multe derivate și compuse, pe cînd cuvintele νιός, ἀδελφός, θυγάτηρ au, relativ, foarte puține. În domeniul agricol, cuvîntul βοῦς «bou» are 70 de derivate și compuse pe cînd la cuvîntul ἵππος «cal» derivatele și compusele ating cifra de 270. Cuvîntul ἄμαξα «car cu patru roți» are 25 de derivate și compuse pe cînd cuvîntul ἄροτρον «plug» n-are decît nouă. Cauza deosebirii cantitative dintre derivatele și compusele diferitelor cuvinte, rezidă desigur în importanța lucrului denumit și în frecvența cuvîntului. De pildă πατήρ și μήτηρ aveau un rol mai însemnat în societate decît νιός, ἀδελφός etc. De asemenea, ἄμαξα «car cu patru roți» era mai important decît ἄροτρον «plugul». La greci, cuvîntul ἵππος «cal», cu ale sale 270 de derivate și compuse față de βοῦς «bou» care n-are decît 70, ne arată că boul avea o mai mică importanță decît calul. Cercetînd raportul dintre derivate și compusele cuvintelor latinești, *bos* și *equus*, am constatat că lucrurile stau invers, adică cuvîntul *bos* (bou) are mai multe derivate și compuse decît *equus* (cal). Explicația nu poate rezida decît în faptul că în Italia boul avea o mai mare importanță decît calul.

Trebuie de asemenea subliniat că, aproape în proporție de 95% dacă nu și mai mult, derivatele și compusele au, în marea lor majoritate, o semantică săracă sau foarte săracă, față de cuvîntul de la care pornesc. Astfel cuvîntul ἄμαξοπηγός înseamnă pur și simplu «fabricant de căruțe» iar cuvîntul ἵχθυοπάλιον «piată de pește».

În privința vechimii derivatelor față de compuse, după statisticile parțiale și, desigur, cu totul provizorii pe care le-am făcut, se pare — repet, se pare — că derivatelor sunt în general mai vechi decât compusele. În orice caz, unele statistici mai sigure pe care le-am făcut mi-au indicat că la unele cuvinte foarte multe deriveate s-au dezvoltat între secolele III î.e.n.—V e.n. Afirmația se bazează, desigur, pe statistici cu totul parțiale.

În general în cea mai mare parte a cuvintelor cercetate, compusele sunt mai numeroase decât derivatelor. Acest lucru, dacă se va confirma prin statistici ulterioare mai ample, ne arată că dintre cele trei mijloace pe care putea să le ofere un cuvînt limbii spre a exprima noțiuni noi, și anume: semantica, derivația și compunerea — în limba greacă cel mai des folosit a fost compunerea.

Am constatat, de asemenea, că, la cuvintele cercetate, aşa numitele γλῶτται au o semantică, o derivație și o compunere foarte slabă față de cuvintele κύρια : de pildă, χθών « față de γῆ, τοκεύς, γονεύς, γενετήρ față de πατήρ, δέμας față de σῶμα, δῆμας față de ὁ φθαλμός.

★

Din constatăriile făcute se pot trage, provizoriu, cîteva concluzii de ordin mai general.

Spre deosebire de studiile întreprinse pînă acum, în care se făceau observații de ordin istoric asupra unor cuvinte grecești sau se studia vocabularul unui domeniu de activitate sau se făcea istoria unui cuvînt, în lucrarea de față s-au cercetat cîteva dintre cuvintele de bază din diferite domenii: relații de familie, corpul omenesc, agricultură, comerț, administrație, politică etc.

La aceste cuvinte s-au studiat următoarele probleme: 1) etimologia; 2) semantică; 3) derivatelor; 4) compusele; 5) cuvinte care exprimă aceeași noțiune.

Constatările provizoriu prin natura materialului limitat care a fost studiat, sunt următoarele:

1. În etimologia, semantică, derivatelor și compusele cuvintelor studiate se reflectă fidel dezvoltarea economică, socială, politică, intelectuală a societății grecești. Unele cuvinte sunt de origine indo-europeană, altele împrumutate, altele create, multe deriveate, multe compuse. Serierea cuvintelor pe etimologii, și a sensurilor și derivatelor și compuselor lor în ordine cronologică, ar constitui o mică schiță istorică a societății grecești.

2. Unele cuvinte au rămas întrebuitățate într-un singur domeniu, adesea cu un singur sens, iar altele au fost folosite în mai multe domenii, îmbogățindu-și semantică. Sensurile figurate, în majoritatea cazurilor studiate, sunt mai recente decât sensurile proprii și, adesea, mai numeroase.

3. Derivatele sunt mai vechi decât compusele. Derivatele și compusele au o semantică mai săracă decât cuvintele de la care pornesc.

4. Dintre mai multe cuvinte care exprimă aceeași noțiune, unul este cuvîntul « propriu », întrebuitățat în toate stilurile limbii, iar altele sunt întrebuitățate mai ales în poezie. Multe cuvinte au fost create din nevoie de exprimare plastică a noțiunilor.

5. Dintre cele trei mijloace de îmbogățire a vocabularului luate în considerare — semantică, derivația, compunerea — cel mai frecvent și mai productiv s-a dovedit a fi compunerea care a fost foarte mult folosită începînd cu perioada alexandrină.

6. Atestarea unui cuvînt pentru prima dată la un scriitor nu este o dovadă sigură a cronologiei lui. Totuși este sigur de pildă că ὕλη cu sensul filozofic de « matière » nu există pe vremea lui Homer; că derivatele și compusele sunt mai noi decit cuvîntul de la care pornesc; că o etimologie care nu este indo-europeană constituie un indiciu de pătrundere mai tîrzie în limbă a cuvîntului respectiv.

OBSERVATIONS SÉMANTICO-STYLISTIQUES SUR QUELQUES MOTS GRECS

RÉSUMÉ

Contrairement aux études entreprises jusqu'à présent, études dans lesquelles on faisait ordinairement des observations d'ordre historique sur certains mots grecs, ou on étudiait le vocabulaire d'un certain domaine d'activité, ou bien on faisait l'histoire d'un mot, le travail présent étudie quelques mots principaux provenant de domaines divers: relations de famille, corps humain, agriculture, commerce, administration, politique, etc.

L'auteur a étudié les problèmes suivants concernant ces mots: 1) l'étymologie, 2) la sémantique, 3) les dérivés; 4) les composés; 5) les mots qui expriment la même notion.

Les constatations provisoires, à cause de la nature limitée du matériel qui a été étudié, sont les suivantes:

1. Dans l'étymologie, la sémantique, les dérivés et les composés des mots étudiés se reflète avec fidélité l'évolution économique, sociale, politique et intellectuelle de la société grecque. Quelques mots sont d'origine i.-e., d'aucuns empruntés ou créés et un bon nombre ne sont que des dérivés ou des composés. Le groupement des mots selon leur étymologie, leur sens, leurs dérivés et leurs composés par ordre chronologique pourrait donner une esquisse historique de la société grecque.

2. Quelques mots n'ont été usités que pour un seul domaine et souvent avec un seul sens; d'autres furent employés en plusieurs domaines, s'enrichissant leur sémantique. Les sens figurés, dans la majorité des cas étudiés, sont plus récents que les sens propres, et souvent nombreux.

3. Les dérivés sont plus anciens que les composés. Les dérivés et les composés sont moins riches en sens que les mots desquels ils proviennent.

4. Parmi les mots qui expriment la même notion, le mot « propre » est celui employé dans tous les styles de la langue; les autres sont usités surtout dans la poésie. Beaucoup de mots ont été créés par besoin d'expressivité.

5. Des trois procédés d'enrichissement du vocabulaire: le changement sémantique, la dérivation et la composition, c'est ce dernier qui fut le plus fréquent et le plus productif, surtout depuis l'époque alexandrine.

6. L'attestation pour la première fois d'un mot chez un écrivain, n'est pas une preuve sûre de sa chronologie. Il est sûr toutefois que ὕλη p. ex. n'avait pas le sens de « matière » au temps d'Homère; que les dérivés et les composés sont plus récents que le mot dont ils proviennent; qu'une étymologie qui n'est pas indo-européenne constitue un indice de la pénétration plus tardive dans la langue du mot étudié.